

ra tezi (bk. bibl.) bunların ilk örneklerinden birini teşkil eder. Bedriyye bint Sâlih b. Gadûn, *ed-Daḥîl fî tefsîri Ebi's-Su'ûd el-müsemma (bi-)İrşâdî'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1409/1989, Külliyyetü't-terbiye li'l-benât [Riyad]).

Türkiye'de çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan tefsir (Brockelmann, *GAL*, II, 579-580; *Suppl.*, II, 651) ilk defa iki cilt (Kahire 1275), daha sonra Fahreddin er-Râzî'ye ait *Mefâtîhu'l-ğayb*'in kenarında sekiz cilt (İstanbul 1294, 1307, 1308; Kahire 1307, 1308, 1327), yine müstakil olarak beş cilt (Kahire 1327, 1347, 1372/1952; Riyad 1971, 1974) ve dokuz cilt (Beyrut, ts.) halinde basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebüsuûd Efendi, *İrşâdû'l-'akli's-selîm*, Kahire 1372/1952, I, 3-4, 81, 107-108, 150; III, 263; IV, 131, 229, 278; Hısım Ali Çelebi, *el-'İk-dû'l-manẓûm fî zikri efâdû'l-r-Rûm* (Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'ik* içinde), Beyrut 1395/1975, s. 444; Atâi, *Zeyli Şekâik*, s. 183-188; *Keşfü'z-zunûn*, I, 65; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 82; Osmanlı Müellifleri, I, 225-226; Serkis, *Mu'cem*, I, 315-316; Brockelmann, *GAL*, II, 579-580; *Suppl.*, II, 651; Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara 1981, s. 86-87, 89, 92, 259; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Kahire 1405/1985, I, 326-333; İsmail Cerrahoğlu, "Ebu's-Suûd ve Tefsiri", *Diyanet Dergisi*, XIII/4, Ankara 1974, s. 195-203; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 137-147; Mehmet Emin Özavşar, "Ebussuûd Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler* (haz. Mevlüt Uyanık), Ankara 1998, s. 278-288.

SÜLEYMAN ATEŞ

İRŞÂDÜ'L-ERİB

(إرشاد الأريب)

Yâkût el-Hamevî'nin
(ö. 626/1229)

Arap ediplerinin biyografisine dair *Mu'cemü'l-üdebâ'* adlı eserinin diğer adı (bk. YÂKÛT el-HAMEVÎ).

İRŞÂDÜ'L-FUHÛL

(إرشاد الفحول)

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin
(ö. 1250/1834)
fıkıh usulüne dair eseri.

Tam adı *İrşâdû'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-uşûl* olan eser 4 Muharrem 1231 (6 Aralık 1815) tarihinde tamamlanmıştır. Taklit karşıtı ve ictihad

yanlısı görüşleriyle tanınan Şevkânî'nin en önemli eserlerinden biri kabul edilen *İrşâdû'l-fuhûl* bir giriş, yedi bölüm (maksad) ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Bu bölümler fasıl, bahis ve mesele gibi adlarla alt başlıklara ayrılmıştır. Ancak bu sıralamaya her zaman uyulmadığı, bazan ana bölümlerden sonra bahis (meselâ bk. "Sünnet" bölümü), bab ve fasıl şeklinde ayırım yapıldığı da görülmektedir (meselâ bk. "Emir ve Nehiy" bahsi). Dört fasıldan meydana gelen girişte fıkıh usulünün tarifi, konusu, faydası ve yararlanıldığı ilimler, hüküm, dil prensipleri ve lafza ilişkin konular incelenmiştir. Ana bölümlerde sırasıyla Kur'an, sünnet, icmâ, emir-nehiy, umum-husus vb., kıyas ve istidlâl, ictihad, teâdül, tercih konuları, sonuç bölümünde ise hakkında delil bulunmayan konularda mubahlığın mı yoksa haramlığın mı asıl olduğu ve kendisine nimet verilen kişinin şükretmesinin gerekli olup olmadığı gibi hususlar ele alınmıştır.

Şevkânî, mezheplerden bağımsız ilmi kişiliğinin bir sonucu olarak bir konuyu incelerken ilgili görüşleri ve delillerini herhangi bir mezhep farkı gözetmeksizin nakleder, zaman zaman bazı görüşleri eleştirir, en sonunda da kendi görüşünü belirtir. Bu özelliğiyle karşılaştırmalı bir fıkıh usulü kitabı niteliği taşıyan *İrşâdû'l-fuhûl*'de sadece fıkıh ve fıkıh usulü değil aynı zamanda hadis, kelâm ve Arap dili âlimlerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Eserde, usul kitaplarının telifinde takip edilen mütekellimin ve fukaha metodlarını birleştiren Şevkânî, çoğunluğunu Şâfiî mezhebine mensup hukukçuların oluşturduğu 300'e yakın âlimin görüşünü nakleder. Ancak bazan çok sayıda müellifin adının bir arada zikredilmesi ve önem arzetmeyen görüşlere yer verilmesi eserden istifadeyi güçleştirmektedir.

Bazı âlimlerce *el-Bahrû'l-muḥîṭ*'in iyi bir özeti kabul edilen *İrşâdû'l-fuhûl*'ün temel kaynakları arasında Gazzâlî'nin eserlerinin yanı sıra Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ü, İbnü'l-Hâcib'in *Muḥtaşarû'l-Müntehâ'sı* ve Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *el-Bahrû'l-muḥîṭ*'i sayılabilir. Hint yarımadası âlimlerinden Sıddîk Hasan Han'ın "İslâm'da benzeri yazılmamış bir kitap" olarak değerlendirdiği *İrşâdû'l-fuhûl*, fıkıh usulüne dair daha sonraki kitaplar için ilham kaynağı olmuş ve özellikle XIX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yenilikçi hareketlere ilmi ve fikrî bir zemin teşkil etmiştir.

Sıddîk Hasan Han *İrşâdû'l-fuhûl*'ü özetlemiş ve eserine *Huşûlû'l-me'mûl min 'ilmi'l-uşûl* adını vermiştir (İstanbul 1296). İslâm dünyasının muhtelif bölgelerindeki eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulan *İrşâdû'l-fuhûl*'ün çeşitli baskıları yapılmıştır (Kahire 1327, 1347, 1349, 1356, 1928, 1930, 1937; nşr. Ebû Mus'ab Muhammed Sa'd el-Bedrî, Beyrut 1412/1992). Son neşirde âyet, hadis, sahâbeye ait haberler, şiir ve atasözlerine dair indeksler bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdû'l-fuhûl* (nşr. Ebû Mus'ab Muhammed Sa'd el-Bedrî), Beyrut 1412/1992; Sıddîk Hasan Han, *Huşûlû'l-me'mûl min 'ilmi'l-uşûl*, İstanbul 1296; a.mlf., *el-'İkld li-edilleti'l-ictihâd ve't-taklîd* (Mezheplerin Doğuşu ve İctihâd Tartışması içinde, trc. Şükrü Özen), İstanbul 1987, s. 305; Serkis, *Mu'cem*, II, 1160; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 818; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 540; Abdülvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi: İlmî usûlî'l-fıkıh* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1985, tercüme edenin girişi, s. 176-177; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 184; Abdülganî Kâsım Gâlib eş-Şerecî, *el-İmâmü's-Şevkânî hayâtühü ve fikrühü*, Beyrut 1988, s. 195; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 313; Şâban Muhammed İsmâil, *el-İmâmü's-Şevkânî ve menhecühü fî usûlî'l-fıkıh*, Devha 1409/1989, s. 34; Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî, *el-İmâmü's-Şevkânî râ'idü 'aşrih*, Beyrut 1411/1990, s. 166-261.

KÂMİL YAŞAROĞLU

İRŞÂDÜ'S-SÂRİ

(إرشاد السارى)

Kastallânî
(ö. 923/1517)

tarafından yazılan
Şâhih-i Buhârî şerhi
(bk. el-CÂMÎ'U'S-SÂHİH).

İRTİCÂ

(الارتجاع)

Türk siyaset literatüründe önceleri geriye dönüşü, daha sonra bilhassa mevcut düzeni dinî esaslara dayandırmayı amaçlayan düşünce ve eylemler için kullanılan bir terim.

Arapça'da "geri dönmek, iade etmek, talep etmek" gibi anlamlara gelen irticâ kelimesi, sosyal hayatın çeşitli alanlarında hızlı değişmelerin yaşandığı XX. yüzyıl Osmanlı dünyasında "düşünce ve hayat tarzında yenileşmeye karşı olma, eskiye dönmeyi isteme" mânasında ve daha çok küçümserme ve kınama içeren bir

kavram olarak kullanılmış, bu şekilde itham edilenlere de *mürteci* denilmiştir. Arapça'da bunlar için irtica ile aynı kökten gelen *rec'iyye* ve *rec'i* kelimeleri kullanılmaktadır.

İrtica kelimesi Türk siyasî literatürüne II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra girmiştir. Başta Otuzbir Mart Vak'ası, Adana Vak'ası, Beşiktaş ve Kumkapı hadiseleri olmak üzere II. Abdülhamid'i tekrar iş başına geçirmek isteyen kişi ve grupların sebep olduğu gelişmeler, aralarında dönemin İslâmcılar'ının da bulunduğu Meşrutiyet yanlıları tarafından "irticâî hareketler" olarak adlandırılmış, böylece kelime ilk defa dar anlamda II. Meşrutiyet'e karşı olanlar veya II. Abdülhamid yönetimini isteyenler için kullanılmıştır. Osmanlı tarihinde çeşitli zamanlarda ortaya çıkan Kadızâdeliler, Patrona Halil, Alemkar Mustafa Paşa, Kabakçı Mustafa ve diğer yenicileri isyanları gibi tepkisel olaylar için dönemin kaynaklarında irtica kelimesinin kullanılmamış olması da kavrama yüklenen anlamın yeni olduğunu gösterir. Ancak bu hadiseler daha sonra bazı Cumhuriyet dönemi yazarlarınca irticâî hareketler olarak nitelendirilmiştir (Tanpınar, s. 65).

Osmanlı tarihinde değişime tepki gösterme, mevcut durumu eleştirme ve geçmişe özlem duyma bilhassa Kanûnî Sultan Süleyman'dan sonraki dönemde sık sık dile getirilmiştir. Sınırların daraldığı, içtimâî ve siyasî kargaşa ile ekonomik sıkıntıların yoğunlaştığı zamanlarda devlet adamlarının, halkın ve ulemanın "yükselme dönemi"ne tahassürle atıflarda bulundukları bilinmektedir. Dolayısıyla III. Selim'den itibaren başlatılan ıslahat çalışmalarında ve ilgili lâyihalarda öngörülen hedefler daima "geçmişteki azamet ve sadetle kavuşma" şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim Tanzimat'ın gerekçe mahiyetindeki dîbâcesinde de, "... evvelki kuvvet ve mâmûriyet bilâkis za'f ü fakra mübeddel olmuş ..." denilmektedir. Ancak geçmiş için kullanılan bu tür özlem ifadeleri mevcut durumu iyileştirmeye yönelik olduğu için bir tepki görmemiş, aksine olumlu karşılanmıştır. Bu olumlu değerlendirilmenin bir başka sebebi de söz konusu değişim arayışlarına iktidar ve çevresi tarafından öncülük edilmesidir.

II. Meşrutiyet'ten sonra bu özlemin yakın geçmişe ait olmasının yanında yakın geçmiş üzerinde bir mutabakatın bulunmamış olması da tarafları daha olumsuz siyasî tavırlara götürmüştür. Önceki müs-

bet telakkilerle bu dönemdeki menfi çağrışımlarda etkili olan bir diğer önemli değişiklik de geleneğin kırılmış olmasıdır. Artık II. Meşrutiyet ile yeni bir döneme girilmiş ve bu yeni dönem, geleneği temsil eden saltanat idaresine duyulan tepkinin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim irtica kelimesine yüklenen olumsuz anlam da aynı tepki yüzündendir. Böylece yeni rejime muhalefet eden herkesin aynı zamanda aşağılanması da amaçlanmıştır. İrtica kelimesi Cumhuriyet döneminde de aynı anlamını devam ettirmiştir. Ancak bu defa Cumhuriyet'ten önceki dönemin devamını isteyen ya da Cumhuriyet dönemindeki bazı uygulamaların yanlış olduğunu ileri sürerek buna karşı çıkan kişi ve gruplar için kullanıldığından Meşrutiyet taraftarları da bu kavramın kapsamı içinde kalmıştır.

İrtica kelimesi daha sonra anlam daralmasına uğrayarak genel muhalefeti ifade etmekten çok muhalefetine dinî motiflere yer veren gruplar için kullanılmaya başlanmıştır. Böylece irticâin gidererek dinî muhteva ile anılır hale gelmesinde yaşanan tarihî sürecin algılanışının önemli payı olmuştur. Osmanlı tarihinde sıkça rastlanan iktidara baş kaldırma olaylarında değişmez bir slogan olan ve, "İktidarın keyfiliğiyle haksız tasarruflara karşı adaletin ve hukukun gerçekleşmesini isteriz" anlamında kalıplaşan, "Şeriat isteriz" ifadesinin, "Din kurallarıyla yönetim isteriz" şeklinde yorumlanır hale gelmesi bu sürecin açıklanmasında birinci âmildir. II. Meşrutiyet'e karşı oluşan tepkide ise bu anlayışın yanında meşruiyetini dinden almadığına inanılan yeni birtakım hukukî ve idarî düzenlemelere karşı çıkmak da söz konusudur. Dönemin İslâmcılar'ının şiddetli reddiyelerine ve meşrutî idare ile kurumlarının İslâm'a uygunluğunu ispat için gösterdikleri yoğun çabalarına rağmen, "Şeriat isteriz" kalıbı, nihâî olarak Otuzbir Mart vb. olaylarda İttihat ve Terakkî'den yana tavır koyan İslâmcılar'ı da kapsayacak şekilde, hayata ve hadiselerle bakışında dinî olanı ön plana çıkarmaya çalışan herkes için kullanılacak bir çerçeve kazanacaktır.

Cumhuriyet döneminde ise genellikle irtica ile kastedilen şey, anayasayı değiştirerek dinî esas' ra dayalı bir devlet düzeni kurmak istemek ve bu yolda faaliyeti göstermektir. Ancak günümüzde Türkiye'nin siyasî şartlarındaki gelişmelere bağlı olarak irticâin anlam alanı tekrar genişletilerek başta belirli tarzdaki kılık kıyafet olmak üzere halkın bir kes-

minin hayat tarzı, düşünce ve davranışları da aynı kelime ile ifade edilir olmuştur. Buna bağlı olarak zaman zaman yasa organlarında gündeme getirilen "irtica ile mücadele tasarıları"nda da lafız ve mâna itibarıyla mücadelesi amaçlanan suç ve eylemlerin sınırlarının hukuk mantığı çerçevesinde açık bir şekilde belirlenememiş olması konuyla ilgili karışıklık ve tartışmaların, sübjektif uygulamaların her devirde gündemde kalması sonucunu doğurmuş olup ortaya çıkan siyasî, içtimâî ve psikolojik gerginlikler, problemin genel hukuk ve adalet prensipleri çerçevesinde çözümlenmesini güçleştirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1985, s. 65; Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul 1991, s. 76; İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 139, 200-204; *Tanin*, İstanbul 16-17 Mayıs 1909; *SR*, sy. 22, 39, 43, 71, 124, 144, 149, 157, 257 (1948-57), tür.yer.; Mahmut Yurter, "İrticâ Karşı", *Yeni Adam*, Ankara 1 Şubat 1951; "İrticâya Dair Düşünceler", a.e., Ankara 5 Nisan 1951; "En Büyük Tehlike: İrtica", *Varlık*, İstanbul 1 Şubat 1951; Ali Fuad Başgil, "Türkiye'de İrticâ Var mı", *Türk Düşüncesi*, X/5, İstanbul 1959, s. 4-6; Hilmi Ziya Ülken, "Batıda ve Bizde İrticâ", a.e., X/5 (1959), s. 7-11; Vecdi Bürün, "Tarihimizde İrticâ", a.e., X/5 (1959), s. 17-23; Cahit Tanyol, "Dün ve Bugün İrticâ-İnkılâp", a.e., X/5 (1959), s. 24-29; Şerif Mardin, "İslâmcılık", *TCTA*, V, 1400-1404.

ŞABAN SİTEMBÖLÜKBAŞI

İRTİCÂL (الارتجال)

Şiiri (veya güzel sözü)
önceden hazırlanmadan,
düşünüp tasarlardan içe doğduğu
gibi söylemek anlamında
edebiyat terimi.

Sözlükte "akıcılık ve kolaylık" mânasındaki *recl* kökünden türeyen *irticâl* kelimesiyle "düz saç" anlamındaki *şar' recl* ve "kuyuya ip ve kement kullanmadan ayaklarıyla inmek" demek olan *irticâlû'l-bî'r* ifadesi arasında etimolojik âlaka kurulmuştur (İbn Reşîk el-Kayrevânî, I, 196; Ali b. Zâfir, s. 5; Mustafa Sâdık er-Râfiî, III, 46). Fîrûzâbâdî, *irticâl* terimini "insanın yürümesi" mânasına gelen *irticâlû'r-recûl* ifadesiyle ilgili görür ve "şiiri ya da bir sözü bulunduğu yerden hareket etmeden veya bir yere oturmadan ayak üstü söyleyivermek" anlamındaki *irticâlû's-şî'r* ve *irticâlû'l-kelâm* tabirlerinin buradan doğmuş olabileceğini söyler (*Kâmus*